

SZEMLE

NEMES NAGY ÁGNES: A HEGYI KÖLTŐ VÁZLAT BABITS LÍRÁJÁRÓL

Kivételes találkozásból született ez a könyv. Nemes Nagy Ágnes szellemi öneszmélése kezdeteitől élvezi, tanulja, értelmezi Babits költészetét, a Babits-életművet. Erről a szubjektív indíttatásról, a költő-értekező témájában való érzelmi és értelmi involváltságáról ad számot a nyitó fejezet, de tematikusan *csak ez*. Mert a könyv egésze objektív érvényességet céloz és valósít meg, tárgyias akar lenni és az is lesz, mint írójának s hősének szemlélete. „Hadd használjuk úgy az élményt, mint a műre irányítottság eszközét” – fogalmazza meg ismert pontosságával Nemes Nagy Ágnes, s szándékát mesterfokon váltja valóra.

Nem szabad elsiklanunk azonban e vállalkozás – ugyancsak szubjektív – nehézségei fölött. Igaz ugyan, hogy aki a 20. századi, a jelenkori magyar líra történetét akár csak címszavakból ismeri, már eleve természetesnek veszi, hogy Nemes Nagy Ágnes részletesen, lényegileg szólt Babitsról. Nemcsak a maga, de egy szélesebb költői csoport, költői irányzat, s történelmi metszetben: egy költői – és emberi – nemzedék képviselőjében is. De az élmény s mondanivaló bősége, a téma bensősége nehezíthette is a kifejezést. Különösen az olyan alkat számára, amilyen Nemes Nagy Ágnesé, aki csak biztos gondolati csomópontok kijelölésével, a vizsgált anyag alapos szelekciójával kezd íráshoz.

A szelekció ez esetben talán mindennél nagyobb lemondással járt: az életmű értekező és epikus műfajainak mellőzésével a tanulmány egyedüli tárgya Babits költészete. Csakhogy egyfelől a szerző Babits-élménye, Babits-tudata,

másfelől kifejtésmódja végül sok mindent visszavesz abból, amit anyagából kizárt. Nemes Nagy Ágnes az életmű egészében gondolkodik: nem téveszti szem elől Babits tanulmányait, noha szövegszerűen csak imitt-amott hivatkozik rájuk. De ezek a kifejtetlen jelzések gondolatmenetének integráns részei. Oly pontosan vet föl s hagy nyitva egy-egy kérdést, villant föl egy-egy összefüggést, hogy abban már a felelet iránya, az analógia alaprajza is benne rejlik.

A könyv gondolati anyaga egy eredendő kettősségből bontakozik ki: Babits különlegességének és egyetemességének egyaránt fontos, egymást föltételező meghatározásából. Ez az életmű szokatlan, osztályozhatatlan jelensége az egykorú magyar irodalom- és eszmetörténetnek; sajátyszerűségét, eredetiségét mindenekelőtt eszmélkedésének iránya és tárgya teszi. Babitsot az ontológiai alapkérdések, a megismerés problémái érdekelték: filozófiai távlatba állította a világ minden rendű jelenségeit. „A legnagyobb, legélesebb eltérés a szokásostól nem az, amikor környezetünkkel ellentétes véleményt állítunk, hanem amikor *másról* állítunk valamit” – ez a másság, az esztétikai energiává lett filozofikum avatja egyedülivé Babits líráját – társtalanná különösen a magyar költészettörténeti hagyományban. Mindenkitől megkülönbözteti én- és tárgyszemlélete is: hogy tehát nemcsak másról, de másképpen is beszél, a személyes ént rejtve, háttérbe vonva a mindenkori tárgy objektív megragadására tör. Legalább ugyanily hangsúllyal állítja azonban Nemes Nagy ennek a költészetnek az egyetemességét. Több értelemben is. Babits minden ízében befogadó volt: nehezen találni az övéhez fogható nyitott ízlést és szellemet. Eredetisége egylényegű hagyomány- és stílusintegráló készségével: azért fogadhatta magába a lényegi koráramlatokat, mert összetéveszthetetlenül önmaga maradt, mindent a sajátjává lényegített át; de ez a feltételezettségi viszony akár meg is fordítható. S a Babits-élmény sem kirekesztőleges. A tisztázott végkövetkeztetések eldöntő erejével sugallja a könyv minden mondata, hogy Babits elsajátítása az egész értékes magyar és

egyetemes irodalom befogadásának része. Szemben mindazokkal, akik Babitsot így vagy úgy, életében vagy utókorában a különtség vagy részérvényesség karanténjába igyekeztek zárni, el-avagy kirekeszteni.

A tanulmány szerint a fiatal Babits döntő hozadéka az objektív líra, illetve ennek egy sajátos változata. A fogalom Nemes Nagy Ágnesnek a modern lírával foglalkozó munkáiban, elsősorban nagyívű Rilke-tanulmányában már korábban is kulcsszerepet kapott. Másfelől a Babits-értelmezés történetében is egészen korán fölbukkant az első két kötetet mérlegelő Horváth Jánosnál. Tágas jelentésmezéjéből a Rilkeről adott kép elsősorban a metaforizált tárgyiség tartományát rajzolta körül: azt a folyamatot, mellyel a benső érzelemvilág a külső természet tárgyaiba helyeződik át, megsokszorozva és fölfokozva önnön hatóerejét, kifejezését. Horváth János egyrészt még a leíró-érzékletes plasztikusságot nevezi tárgyiasságnak, másrészt viszont a fiatal Babits stílusreprodukciójában lát objektivitást, abban, hogy a tárgyi világ egy-egy részletét mint kifejezést fogja föl, abban, hogy „valami rajta kívül álló is részt vesz a költemény létrehozásában”. A *hegyi költő* objektívitas-fogalma folytatja és alkalmazza mindezeket a jelentéseket, de fölerősít egy másik vonatkozást is: az egyetemes én, az általános alany megképzését a versben, mégpedig nemcsak poétikai nézőpontként, hanem etikai középpontként is, a többször emlegetett „énfelettes” erkölcsstani értelmében.

Mindezek a meghatározások azonban merev absztrakciók maradnak, ha nem a pályatörténet folyamatrajzából értjük meg őket. A Babits-könyv egy lényegileg állandó alkat változásainak, fejlődésének történetét beszéli el, az „állandó a a változóban” filozofémájának példaszerű megvalósulását. Nemes Nagy Ágnes alkaton a teljes személyiség dinamikus, önfejlesztő képességét érti, amelyet befolyásolnak, esetleg irányítanak, de semmiképp sem determinálnak az életrajzi vagy társadalmi feltételek. Az életművet három korszakra osztja. Részletesen az elsővel meg a harmadikkal foglalkozik.

Az első periódust a „tárgyias létlíra” szakaszának nevezi; a másodikat, a 20-as évek munkásságát átmeneti fázisként, aktuálisabb-személyesebb énlíraként jellemzi. Hiányoljuk a középszakasz, a növekvő személyesség elidőzőbb megtárgyalását? A könyv szuverén gondolatvezetése következetesen készíti elő a kései korszak, az aktuális, énkifejező létlíra bemutatását.

S hogy a Babits-líra folyamata: fejlődés, azt a század tragikus tapasztalatain megért tudat értékrendje mondatja ki Nemes Nagy Ágnessel. Hogyan mond le a „harmadik” Babits ifjúkora kincseiről, hogyan lép át – nagyrészt történelmi és egyéni megpróbáltatások hatására – a díszített, bőséges, stílromantikus nyelvből, a grandiózusan fölépített versszerkezetből a megtört, megcsukló, közvetlen beszédbe, a lerombolt formába – erre a váltásra összpontosít a könyv, ez Nemes Nagy Ágnes – s egy nemzedék, egy irányzat – Babits-élményének végső fokozata. Együtt jár a versbeszéd módosulásával három, egymással rokon szerep kifermálódása, melyeknek rejtett előjeleit már a korai lírában fölfedte a tanulmány: az áldozaté, a hírmondóé, a prófétáé. Ironikusan lefokozott, kételyekkel ellenpontozott önmegjelenítések ezek a kései Babitsnál, de olyan ember tudatának, erkölcsiségének megnyilvánulásai, aki többet szenvedett, a létezés több rejtélyével nézett szembe, mint mások – éppen ezért szólhat mások nevében is, hírt hozhat nekik és figyelmeztetheti őket. Ez az etikus reprezentáció a babitsi egyetemesség talán legnagyobb teljesítménye.

A hangváltás szorosabban líra- és irányzattörténeti összefüggéseit is számba veszi Nemes Nagy Ágnes. Elsősorban az avantgarde egyes elemeinek beépülését Babits lírájába. Itt egy öt régóta foglalkoztató problémát érint újból, a magyar avantgarde sajátosan marginális szerepét két háború közti költészetünk jellegadó típusai mellett. Az értékhangsúly világos: a kollektív érvényű irányzati jegyek egy-egy nagy alkotói egyéniség szemléletéhez, kifejezéséhez hasonulva válnak csak magas esztétikumká.

Az egyes Babits-versekkel foglalkozó fejezetek is tekintettel vannak a pályakép folyamatára. Minden elemzett versnek az egész életmű a kontextusa. Az értelmezések így bizonyos állandókkal élnek. Legfontosabb egy szerkezet meghatározó retorikai-stiliztikai modell, amely „kijelentés” és „részletezés”, tömörített „közlés” és „áradás” dinamikusan feszült egymásutánját, kölcsönhatását fejt ki a versekből. Az ellentétek, a végletek feszített egysége lesz így a babitsi vers, mely a „labilitás határán egyensúlyos”.

A könyv tehát korszakjellemző, általános fejezetek és verselemzések „egyenrangú” tömbjeiből épül föl. Igaz, hogy elemzése az adott periódus általános áttekintése után következnek: de nemcsak konkretizálódik bennük a gondolat, hanem tovább is épül, s így egy-egy versértelmezés nem ritkán egy következő elvi összegzést készít elő. Szövegelemző módszerének e könyvben három vonása rajzolódik ki különös élességgel. Először is mindig tekintettel van a versbeli jelentés komplexitására, s külön minden egyes költemény sajátos összetettségére, amelyhez a magyarázat módjának mindenkor igazodnia kell. Ezért pl. a hindu „theosophikus ének” fölfejtése lineáris, szövegvetítő, *A végtelen folyosó* kompozícióját viszont átfogó pillantással, majd az egészből a részletek felé haladva tárja fel az elemzés.

S milyen tanulságosak azok a megfigyelések, melyek a versrétegek közti feszültségről adnak számot. Kimondott és rejtett közlés antinómiája világosodik meg a *Levél Tomiból* zárlatában vagy a *Ne mondj le semmiről* soraiban: az előbbi logikai tartalmához az íráskép, az utóbbiéhoz a hangnem ellenszólama járul, termékeny feszültséggel telítve a vers összjelentését. Nemes Nagy Ágnes líraszemlélete igazi esélyegyenlőséget ad a vers rétegeinek: ezek bármelyike elláthat akár lényegképző, akár moduláló funkciót. Mégsem oldódik fel saját ellentmondásaiban a vers: az elemek közti gondos differenciálás sohasem öncél, végső soron tömör, összefoglaló meghatározásokhoz vezet: „a Fekete ország a negatívum, a léttelenség, a determinált sötétség verse”; a

Levél Tomiból esetében: „A nem-ismertben egyedül maradni, földrajzi és lelki világvégén: erről van szó”.

A szövegértelmezések két további jellegzetessége szorosan összefügg. Nemes Nagy Ágnes számára a vers attól és úgy végleges, zárt szöveg, hogy a kész mű horizontján egyszersmind más, lehetséges megfogalmazásai is kirajzolódnak: a megtartott szó mögött az elvetett szó, a rögzített nyelvmű mögött a virtuális megnyilatkozás is – különösen Babitsról szólva lényeges ez, a „megvitatottság” értelmében. Magától értődik, hogy ilyen kényes, intuitív következtetésre csak a legmélyebb, vagy a könyv térszimbolikájával élve, a legmagasabb versértés vállalkozhat. S ritka képesség hitelesíti azt a módszerét is, hogy a vers elsajátítását mintegy beépíti az értelmezésbe, beszámol a szöveg olvastán születő föltételezésekről, amelyeket igazolhatnak, de cáfolhatnak vagy korrigálhatnak is a vers további részei. Az *Indusé*nek vagy a *Mint a kutya* kezdetű vers lényegéhez királyi úton vezet el ez a szövegdinamikai megközelítés. Persze, mondanunk sem kell, a módszer itt is csak attól nyeri erejét, aki használja: csak a reprezentatív olvasó tapasztalataiból okulunk.

S Nemes Nagy Ágneséből lehet. A naiv versolvasó éppúgy gazdagodhat belőlük, mint az irodalom legfölkészültebb kutatója. Elementáris az esszéíró költőben az élménysugárzó s gondolatközlő képesség, s egyben minden programos elszánás nélkül demokratikus. Döntő esztétikai, egyszersmind ontológiai álláspontja, hogy a nagyságban mindenki részesedhet: befogadóként, együtt-gondolkodóként társa lehet az alkotó géniusznak; vagy mondjuk így géniusz helyett: a „hírmondónak”, mert szerzőnk idegenkedik a zsenikul-tustól.

Nem ellentétezi a lét rétegeit, a tudat szintjeit ez a szemlélet, hanem a részesedés, a bennfoglalás alapviszonyát hangsúlyozza ember és természet, természet és transzcendencia között: miként Jónás „kisebb tudat egy nagyobb tudatban”. Ugyanezen a jogon lehet a szó – a mindenkori szó, a köznyelvi-köznapis szó – szövegkörnyezete révén kinyilatkoz-

tatás. Milyen szavakat mutat is föl Nemes Nagy Ágnes? A tárgy alkotó megnevezéseit. A *Levél Tomiból* „elbírhatalan vasmadarait”, a *Jónás könyve* sorát: „vért, zsírt és epét okádva körülötte”, azaz e sor „zsír” szavát. „A zsír itt az alkimista varázsigé, amely a szavak jel-mivoltát tárggyá, arannyá (. . .) változtatja”. Olyan költői nyelv az eszménye, amely a jelhasználat önkényességét minduntalan áttörve, szó és tárgy természetes egységét villantja föl, s lehetővé teszi a megnevezett létező váratlan megjelenését, epifániáját. De Nemes Nagy Ágnes nem vall semmiféle nyelvmisztikát, mint ahogy szellemi alkata általában sem hajlik miszticizmusra. Hiszen a költői beszéd alakítottsága, szerkesztettsége értékvonás, a köznyelvi tudattal való érintkezése, áthallása pedig alaptény a szemében.

Talán nem joggatlanul lendült ki vizsgálódásunk ilyen általánosítások, absztrakciók felé. Ez a tárgy, ez az életmű Nemes Nagy Ágnes legfontosabb közlendőit hívta elő. Ebben irodalomszemlélete, erkölcsisége, világtapasztalata legérvényesebb mintáját találta meg. Még egyszer: nem a kirekesztés, hanem az egyetemesség jegyében. (*Magvető Könyvkiadó, 1984.*)

BÁRDOS LÁSZLÓ

A MAGYAR SHAKESPEARE-TÜKÖR* KRITIKATÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

„Válogatásunk célja az volt, hogy közérdekű könyvet szerkesszünk Shakespeare magyarországi megismeréséről, értékeléséről, meghonosodásáról” — olvassuk a kötet magvas bevezető tanulmányában; s mivel ezt a feladatot a kínálkozó anyag zavarbaejtő bősége miatt, úgymond, „közmegnyugvásra megoldani nem lehet”, a tanulmányt író Maller Sándor megköveti a gyűjteményből kiszorult szerzőket,

* Magyar Shakespeare-tükör. Eszék, tanulmányok, kritikák. Szerk. Maller Sándor és Ruttkay Kálmán.